

Osobní, nebo státní svědomí?! Melvillovo pozdní dílo Billy Budd aneb proces proti „švarnému námořníkovi“

Radim Seltenreich

*Právnická fakulta, Univerzita Karlova
Kontaktní e-mail: seltenre@prf.cuni.cz*

Personal or State Conscience?! Melville's Late Work Billy Budd or the Process against „Dashing Sailor“

Abstract:

In this article the author deals with the Herman Melville's fiction "Billy Budd" from the perspective of the current "law and literature". So firstly he contextualizes this book in writer's work whereas he also claims that it is a story that Melville wrote at the very end of his life. Further he makes us familiar with the legal problematics of the mutiny in the English law because exactly this plays a key role in the fiction. He pays his attention as well to the concrete naval mutinies in Spithead and Nore which passed exactly in the year 1797 in which Melville set his fiction. As his inspiratory source he mentions as well the mutiny in American Navy on the USS Somers in the year 1842.

In the further part of his study the author makes us firstly familiar with the plot of the fiction whereas he pays mainly his attention to the legal aspects of the process against the sailor Billy Budd which ends with the adjudgment death penalty. Finally he claims that the death of Billy Budd was not in accordance with the idea of the correct legal process and rather it was the sacrifice of Billy Budd in the interest of the preservation of the existing social order in the time of the war.

Keywords: Melville; Billy Budd; law and literature

Klíčová slova: Melville; Billy Budd; právo a literatura

DOI: 10.14712/2464689X.2020.20

Jedno z nejčastějších témat, jež se v rámci směru „právo a literatura“ vyskytuje, je motiv zločinu a trestu. A není pochopitelně ani divu, takové téma je už ze samé své podstaty v literatuře čtenářsky atraktivní, přičemž autorovi nabízí jak variantu vybudování napínavé zápletky, tak i možnost zajímavého psychologického vykreslení hlavních postav děje, zpravidla tedy zločince a jeho oběti. A nemusí zůstat jen přítom – skuteční mistři světové literatury, jejichž ambice šly daleko nad rámec pouhého detektivního žánru, se nezřídka pokusili v rámci svého příběhu i o hlubší zamyšlení jak nad stavem společnosti své doby, tak i nad jejím tehdejší právním řádem a vůbec vnímáním práva, jež o ní zpětně samozřejmě také mnoho zásadního vypovídá.

Mezi taková nadčasová díla pak nepochybně patří i pozdní dílo Hermana Melvilla Billy Budd, nad nímž bych se dále pokusil blíže zamyslet. Toto dílo totiž vyniká nejen onou zmiňovanou zápletkou a psychologizací postav, jež je navíc doplněna o takřka mysticky pojatou archetypální symboliku, ale právě i oním přesahem, který se zamýšlí nad samotným nastavením fungování práva v lidské společnosti.

Za zásadní zde přitom považuji otázku významu trestu. Jak totiž dále uvidíme, samotné udělení trestu je v tomto případě sporné, zvláště když se pak jedná o jeho zřejmě nejtěživější formu vyostřenou o zjevně nezvratný následek, jak je tomu nevyhnutelně při stanovení rozsudku znějícího na trest smrti. Přesto je však právě takovýto trest nakonec nad Billy Buddem vyneseno, neboť nepochybně zabil člověka, jakkoliv okolnosti tohoto zabití z něj prakticky snímají vinu a činí jej naopak obětí.

Nakonec je však potrestán, a to nikoliv ani tak kvůli skutku samotnému, jako daleko více kvůli představě, že takové jednání nemůže pro svůj případný negativní vliv na okolí zůstat bez trestu. Není tak od věci ani připomenout, co o smyslu trestů píše ve své dnes již klasické studii „Dohlížet a trestat“ francouzský filozof Michel Foucault, neboť právě on to je, kdo velmi přesvědčivě formuluje i tzv. „pravidlo vedlejších účinků“: „Trest musí působit svými nejtěživějšími účinky na ty, kteří žádný špatný skutek nespáchali, v krajním případě lze říci: kdyby bylo jisté, že viník nezačne znovu páchat zločiny, stačilo by ostatní nechat věřit, že byl potrestán. Je to centrifugální intenzifikace účinků, která ústí do toho paradoxu, že v kalkulaci trestů je tím nejméně zajímavým prvkem sám viník (kromě případů, kdy je podezřelý z recidivy).“ S tím se pak úzce pojí hned následně Foucaultem zmiňované „pravidlo naprosté jistoty“: „S představou každého zločinu a od něho očekávaných výhod musí být spojena představa určitého trestu s přesně danými nepříjemnostmi, jež z něj plynou. Je třeba, aby spojení jednoho s druhým bylo považováno za nevyhnutelné a aby je nic nemohlo narušit.“¹

Kromě těchto aspektů trestu, k jejichž promýšlení případ Billyho Budda přímo vyzývá, se zde dále budeme věnovat i fenoménu válečného práva v námořních silách Velké Británie, neboť právě tato problematika je pro posouzení situace určující. Ještě předtím se však musíme zmínit i o významu této novely v kontextu celého Melvillova díla, neboť i toto je pro pochopení daného případu zcela zásadní a nevyhnutelné.

Billy Budd jako mistrovské dílo vynikajícího amerického spisovatele

Připomeňme si tedy nejprve, že Herman Melville se narodil roku 1819 v New Yorku do rodiny původně poměrně bohatého obchodníka, jenž však už v době jeho dětství prodělává

¹ FOUCAULT, M. *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphin, 2000, s. 147–148.

úpadek. Situaci dále zhorší úmrtí otce roku 1831. V nepříliš dobré finanční situaci nakonec vyrazí Melville ve svých dvaceti letech poprvé na moře, aby právě tato zkušenost námořníka pro něj znamenala zásadní inspiraci, jež se později nesmazatelně projeví i v jeho literárních dílech. Vyzvedněme v této souvislosti zejména jeho plavbu na velrybářské lodi do jižních moří, z níž výtěží předlohu pro svůj nejslavnější román „Bílá velryba“ vydaný roku 1851. Důležité je přitom říci, že Melville po prvních pokusech, v nichž vyniká zejména popis exotického prostředí, směřuje právě v této knize k mnohem hlubšímu a alegoricky zabarvenému podobenství o destruktivním působení člověka v nastupujícím „moderním světě“.²

S ohledem na konkrétní problematiku tohoto pojednání je však ještě důležitějším zmínit jinou knihu inspirovanou taktéž Melvillovou námořní zkušeností, a to „Bílá blůza aneb svět válečné lodi“ (v originále „White Jacket, or, the World in a Man-of-War“), jež poprvé vyšla roku 1850 v Londýně. Dílo, jež bezprostředně vychází z Melvillovy více než rok trvající služby na americké válečné lodi, lze totiž nepochybně považovat i za jeden z inspiračních zdrojů pro jeho pozdní novelu *Billy Budd*. Bez zájmovosti z právního hlediska ani není, že právě Melvillův sugestivní popis bičování vedl hned v září 1850 k tomu, že americký Kongres zakázal používat tento trest na všech amerických válečných lodích.³

Melville následně pokračuje v započaté dráze spisovatele, nicméně jeho další díla vyznačující se vysokou kvalitou nejsou příliš čtenářsky úspěšná (takový byl ostatně zprvu i osud „Bílé velryby“), což jejich autorovi kromě pochopitelného zklamání přináší i existenční obtíže, jejichž řešením je nakonec přijetí místa celního inspektora v New Yorku v roce 1866, který vykonává po následné dvě desítky let, což je i doba, kdy se jako prozaik odmlčel, a svou spisovatelskou pozornost věnoval příležitostně jen poezii. Když tak Melville roku 1891 umírá, je v podstatě již „zapomenutým spisovatelem“.

O to slavnější je pak jeho „znovuobjevení“ v letech následujících po Melvillově smrti, jež ho následně vynáší do již nezpochybnované role klasika nejen americké, ale i světové literatury. Nermalou zásluhu na tomto procesu má přitom i prvé vydání novely „Billy Budd“ roku 1924, o což se zasloužil zejména Raymond Weaver. Právě tento literární badatel totiž objevil v Melvillově pozůstalosti „asi 340 tužkou popsaných lístečků s textem, na němž dle vlastních údajů Melville pracoval od listopadu 1888 do dubna 1891. Autorův text je místy psán dosti nejasně, je v něm hodně škrtnuto, mnohdy jsou uváděny různé varianty (aniž by autor označil, které dává přednost).“⁴

Souhrnně lze tak říci, že se vlastně jednalo o autorsky nedokončené dílo, jehož text byl po zmiňovaném prvé vydání v roce 1924 v těch následujících dále vylepšován. Každopádně se ovšem dnes jedná o dílo, které je právem vedle „Bílé velryby“ považováno za druhý vrchol autorovy tvorby. A o tom svědčí i pozornost, jež je mu věnována, a která významně přesahuje oblast pouhé literární kritiky. Vždyť děj knihy byl převeden po druhé světové válce i do jevištní adaptace, jež se pak sama stala podkladem i pro působivé zfilmování z roku 1962 v režii Petra Ustinova, přičemž ještě předtím roku 1951 měla svou premiéru i stejnojmenná opera Benjamina Brittena.

² Blíže viz BRADBURY, M. – RULAND, R. *Od puritanismu k postmodernismu. Dějiny americké literatury*. Praha: Mladá fronta, 1997, s. 153–156.

³ DOLIN, K. Sanctioned irregularities: martial law in *Billy Budd*, Sailor. *Law Text Culture*, 1994, No. 1, s. 122–123.

⁴ MUNZAR, J. Melvillův odkaz. In: MELVILLE, H. *Billy Budd*. Praha: Vyšehrad, 1978, s. 235–236.

„Vzpoura“ v anglickém právu a inspirační zdroje Melvillovy novely

Po tomto stručném popisu významu novely *Billy Budd* v kontextu celého Melvillova díla se tak následně podívejme na problematiku fenoménu „vzpouře“ v anglickém právu, neboť právě tento aspekt je z hlediska směru „právo a literatura“ v této novele v mnoha ohledech zásadní. Na úvod si tak řekněme, že během středověku se nerozlišovalo mezi právem, jež by se vztahovalo zvláště na vojáky a zvláště na civilisty, pro obě skupiny platila stejná právní úprava, jež ale mohla být posuzována odlišnými soudy.

To se ovšem v Anglii začíná měnit za vlády Tudorovců a zejména pak Stuartovců, kdy se začínají uplatňovat tzv. „articles of war“, jež mají regulovat chování pozemských a námořních vojenských sil, čímž se souběžně začíná vytvářet nový celek oddělené právní úpravy – „military law“. Kritizováno je přitom ovšem, že tato ze své podstaty zvláštní a spíše tvrdá právní úprava je Korunou používána i proti civilistům, a to včetně ukládání trestu smrti právě na základě těchto norem. Nezřídka totiž takto vlastně mizí rozlišení mezi vojenským a válečným či stanným právem („martial law“), kdy autorita soudů common law je právě uzurpována ze strany „martial courts“. Nepřekvapí tak, že tato skutečnost se odráží i v listině „Prosba o právo“ („Petition of Right“) z roku 1628, kde se požaduje, aby nejen civilisté, ale také vojáci se svými důstojníky nebyli v Anglii souzeni válečnými soudy v době míru.⁵

Ještě mnohem později se tak cítí nikdo menší než William Blackstone ve svém slavném díle oprávněn napsat: „Neboť válečné právo, jež není zbudováno na žádných pevných principech, ale je ve svých rozhodnutích zcela libovolné, není, jak uvádí Sir Matthew Hale, vpravdě a skutečnosti žádným právem, ale spíše něčím, co se musí strpět, než aby to bylo právem. Potřeba pořádku a disciplíny v armádě je tím jediným, co mu může dát oprávnění, a proto nesmí být používáno v době míru, kdy jsou královské soudy přístupné každému, aby zde obdržel spravedlnost v souladu se zákony země.“⁶

Již předtím ale dochází k další bližší úpravě této problematiky v souvislosti s událostmi „Slavné revoluce“ na sklonku 17. století. Tehdy totiž došlo při převzetí moci Vilémem III. k tomu, že část zejména skotských vojenských oddílů zůstala věrná Jakubu II., a odmítla poslouchat rozkazy nového panovníka. Problémem přitom bylo, že v době míru nad nimi formálně měly mít autoritu pouze soudy common law (případně equity), jež však nemohly trestat vzpouře („mutiny“), neboť v jejím případě se jednalo o „military law crime“, a nikoliv „common law crime“. Vzhledem k tomu, že tedy neexistoval žádný legální prostředek, jímž by bylo možné vzpouře zastavit a potrestat, přijímá Parlament hned roku 1689 zákon o vzpouře („Mutiny Act“), jímž ji prohlašuje za zločin, který mohou i v době míru v Anglii trestat rozsudkem smrti válečné soudy.

Zároveň je ovšem třeba i podotknout, že vzhledem k tomu, že Listina práv („Bill of Rights“) vydaná v témže roce zakazovala přítomnost stálé armády v zemi bez výslovného souhlasu parlamentu, byl zákon o vzpouře omezen jen na rok trvání, přičemž po jeho uplynutí byl pravidelně obnovován. Pokud se pak konkrétně válečného námořnictva dotýká, připomeňme ještě, že roku 1653 byly vydány zvláště pro tyto námořníky určené „The Naval Articles of War“, jež byly ovšem pozměněny hned roku 1661, tedy krátce po začátku období restaurace stuartovské monarchie. Roku 1749 potom došlo v dalších těchto „článcích“

⁵ BAKER, J. H. *An Introduction to English Legal History*. Londýn: Butterworths, 1990, s. 142–143.

⁶ BLACKSTONE, W. *The Commentaries on the Laws of England*. Londýn: Garland Publishing, 1978, díl I., s. 413–414.

k zpřísnění disciplíny, přičemž naopak určité zmírnění používaných drakonických trestů lze nalézt v úpravě z roku 1779.⁷

Naposledy zmiňovaným datem jsme pak téměř dosáhli doby, v níž už se odehrává samotný příběh novely *Billy Budd* zasazený konkrétně do roku 1797. Tento rok je přitom z pohledu královského válečného námořnictva opravdu zásadním, protože v něm došlo ke vzpouřám v Spitheadu a Nore, jež jsou hned v předmluvě samotným Melvillem zmiňovány: „Byly to tedy, jak se naznačuje na jiném místě, záblesky tohoto revolučního ducha, jež ve Spitheadu dodaly odvahu námořníkům válečného loďstva ke vzpouře proti skutečným a dlouhotrvajícím zlořádům a jež později v Nore vedly k vytyčení přehnaných a příliš bojovných požadavků, těmto požadavkům bylo možno úspěšně čelit, jak se ukázalo, teprve potom, co vůdcové povstání byli pro výstrahu slavnostně oběšeni před zraky celého shromážděného loďstva. Podobně však, jako tomu bylo s revolucí ve velkém měřítku, byla svým způsobem Velká vzpouřa – ač ji tehdy v Anglii považovali za něco hrozného – nepochybně prvním nepřímým podnětem k velmi důležitým reformám v britském námořnictvu.“⁸

Oč tedy v případě těchto událostí ve Spitheadu a Nore konkrétně šlo? Alespoň stručné zodpovězení takto položené otázky je namísto již proto, že děj námi sledované novely je na fenoménu vzpouře (byť zjevně jen domnělé) v nemalé míře postaven.

Důležitý byl přitom pochopitelně i dobový kontext, neboť Velká Británie byla ve válečném stavu s revoluční Francií, přičemž válečné loďstvo představovalo klíčovou složku tohoto úsilí. Obě vzpouře se přitom – jak ostatně právě naznačil i Melville – v podstatném ohledu i dosti lišily. Zatímco totiž povstání ve Spitheadu zdůrazňovalo zejména ekonomické požadavky, vzpouřa v Nore byla skutečně radikálnější, a to zejména v tom, že akcentovala i určité vyhraněné politické postoje.

Nepokoje ve Spitheadu započaly v půlce dubna a skončily v půlce května 1797, přičemž je spustily požadavky na zvýšení platu a lepší životní podmínky námořníků (např. častější možnost vycházek na pevninu nebo finanční kompenzace v případě nemoci či zranění). Skutečně je tak třeba konstatovat, že platy námořníků v důsledku rostoucí inflace v posledních desetiletích 18. století procházely určitým znehodnocením a nebyly na rozdíl od pozemní armády navýšeny.

Během vyjednávání s Admirálitou se pak objevily i požadavky na odvolání některých mezi mužstvem vzbouřených lodí nepopulárních důstojníků. Je přitom třeba říci, že ačkoliv jsou tyto události často označovány jako vzpouřa, námořníci zároveň udržovali (povětšinou pod vedením svých důstojníků) běžnou disciplínu s tím, že jakékoliv nepokoje okamžitě ukončí, pokud by se v blízkosti anglických břehů objevily francouzské lodě. Přesto byla jednání, poznamenaná vzájemnou nedůvěrou obou stran, nesnadná a také i přerušena, aby ovšem nakonec přeci jen skončila dohodou, když admirál lord Howe nakonec vyhlásil „královskou milost“ pro všechny „vzbouřené posádky“ a zároveň i určité zvýšení platů při současném přeřazení některých neoblíbených důstojníků.

Jestliže ovšem události ve Spitheadu byly nakonec ve zpětném pohledu označeny jako „breeze at Spithead“, o žádný „větřík“ již nešlo – jak ostatně už samotný Melville naznačil – v případě vzpouře v Nore, přičemž zdejší vypuknutí nepokojů se časově prakticky

⁷ DOLIN, *c. d.*, s. 133–135.

⁸ MELVILLE, *c. d.*, s. 9.

kryje s jejich koncem ve Spitheadu. Brzy jsou tak i zde zvoleni delegáti za každou vzbouřenou loď, kteří formulují požadavky, jež na rozdíl od těch ve Spitheadu obsahují kromě zvýšení platu i takové, jež nelze než označit za vysloveně politické. Zmiňme tak zejména návrhy na změnu „Articles of War“, rozpuštění Parlamentu a uzavření okamžitého míru s Francií.

Na nejvyšší míru pobouřená Admiralita byla ovšem ochotna přistoupit pouze na ústupky již učiněné ve Spitheadu a udělení milosti, přičemž ovšem situaci dále v podstatě již nesmiřitelně vyhrotil pokus o blokádu Londýna ze strany vzbouřenců. Těm je ale naopak odepřen přístup k vodě a potravinám, což má za následek narůstající nejednotu v řadách vzbouřených námořníků, jež se nakonec ukáže být pro povstání osudnou.

To je následně potlačeno, přičemž třicet vůdců vzpoury je oběšeno, mnozí další jsou pak uvězněni, zbičováni nebo odesláni jako trestanci do Austrálie. Přes tuto nepochybnou tvrdost je ovšem zapotřebí také konstatovat, že většina mužů zapojených do vzpoury vůbec potrestána nebyla, což bylo s ohledem na dobovou praxi spíše neobvyklé. V reakci na tyto události je následně ještě téhož roku vydán i zákon o vzpouře, který nedvojsmyslně hovoří o tom, že pokud se někdo pokusí svést jinou osobu ve vojenské službě („by sea or land“) od jejich povinností a přísahy věrnosti Jeho Veličenstvu a organizovat vzpouru, pak bude uznán vinným z hrdelního zločinu („felony“).⁹

Takové je tedy skutečné historické pozadí roku, do něhož Melville cíleně zasadil příběh své novely *Billy Budd*, již ovšem napsal až téměř o století později. V mezidobí přitom došlo i k dalším námořním vzpourám, mezi nimiž vynikají zejména události z roku 1842, jež se tentokrát odehrály na palubě americké lodi USS Somers. Vzhledem k tomu, že jsou dnes taktéž brány jako významný Melvillův inspirační zdroj při psaní jeho novely, je namístě, abychom si i je alespoň stručně přiblížili.

Celou záležitost přitom činí o to zajímavější skutečnost, že mezi třemi odsouzenými, kteří byli za údajné plánování vzpoury pověšeni, byl i syn tehdejšího amerického ministra obrany Johna C. Spencera, Philip Spencer, který byl také považován za klíčovou postavu připravovaného komplotu. Ten měl některé námořníky údajně přesvědčovat, aby se ujali moci na lodi a uskutečnili při jejím dalším řízení piráty inspirovaný model „námořnického bratrství“. Poté, co došlo k vyzrazení, se Spencer bránil tím, že šlo pouze o vtip, nicméně následně na lodi zasedající soud i na základě jiných indicií (krádež alkoholu, pokus o získání zbraně ze strany jednoho z námořníků) byl nakonec jiného mínění, a – jak již řečeno výše – odsoudil Spencera a dva další námořníky k trestu smrti, který byl vzápětí vykonán.

Při následném přezkoumání byl rozsudek potvrzen, nicméně mezi veřejností zůstaly určité pochybnosti, zda tento zjevný případ mladické nerozvážnosti přeci jen nebyl posouzen příliš tvrdě, a zda nešlo s vynesením tvrdého ortelu počkat až po doplutí do přístavu, od něhož byl již USS Somers v době konání soudu a výkonu rozsudku nedaleko. I proto byla celá kauza v 80. letech 19. století novináři znovu „otevřena“, shodou okolností tedy právě v době, kdy Melville započal svou práci na novele *Billy Budd*. Jako jeden z inspiračních zdrojů pro ni je tedy příběh na USS Somers, jenž se odehrál téměř půl století předtím, nepochybný, a to o to více, že jedním z členů na lodi tehdy zasedajícího soudu byl i námořní důstojník a Melvillův švagr Guert Gansevoort.¹⁰

⁹ Podrobně k celé problematice viz DUGAN, J. *The Great Mutiny*. New York: Putnam, 1965.

¹⁰ DOLIN, c. d., s. 130–131.

Pro toho, kdo by i pak měl ještě snad o ovlivnění Melvilla tímto případem pochybnosti, lze už jen ocitovat, co sám Melville v novele *Billy Budd* píše o situaci, v níž se soud na lodi radí o vině námořníka, podle nějž je kniha nazvána: „Je pravděpodobné, že došli k něčemu, co se více či méně podobalo tomu znepokojenému stavu myslí, který v roce 1842 pohnul velitele válečné brigý Spojených států ‚Somers‘ k vynesení rozsudku (na základě takzvaných Válečných ustanovení, pro která byl modelem anglický Zákon o vzpourách), aby dal popraviti na moři jednoho nižšího námořního důstojníka a dva poddůstojníky jako vzbuřence, kteří se zamýšleli zmocnit brigý. A tento rozsudek byl proveden, ačkoliv byl mir a oni byli od domova jen několik dní plavby. Rozsudek byl na pevnině potvrzen námořním vyšetřujícím soudem, který byl na pevnině svolán – je to kus historie a zde to budiž uvedeno bez komentáře. Je pravda, že situace na palubě lodi ‚Somers‘ se lišila od situace na palubě ‚Nepřemožitelné‘. Avšak naléhavost řešení, kterou již všichni pociťovali, byla naprosto stejná.“¹¹

Novela *Billy Budd* z pohledu práva

Chceme-li nyní přiblížit děj novely *Billy Budd*, je nutno poukázat na skutečnost, že Melvillovi šlo v nemalé míře také o to, aby jí vytvořil působivý kontrast mezi tím, jak jsou právní případy úřední řečí vyličený, a tím, jaká působivá lidská dramata, jež je nastiňují do zcela jiné polohy, se za nimi skrývají. Poté, co nás tedy sugestivně provede „skutečným příběhem“ případu, nechává zaznít strohému konstatování, jímž o něm byl zpraven okolní svět. Začneme tedy nyní právě obráceně, a ocitujme si nejprve, co se údajně objevilo v oficiálním námořním týdeníku, abychom teprve následně stručně vyličili, jak se případ dle Melvilla „skutečně odehrál“.

Pod hlavičkou „Zprávy ze Středozeří“ čtenáři mohli číst o případu námořníka Billyho Budda právě následující: „Desátého dne minulého měsíce došlo na palubě lodi Jeho Veličenstva *Nepřemožitelná* k politováníhodné události. John Claggart, lodní zbrojmistr, odhalil, že se mezi nižšími příslušníky posádky počíná připravovat jakési spiknutí a že vůdcem vzbuřenců je jistý William Budd. Když Claggart obžalovával toho muže před kapitánem, bodl ho Budd ze msty do srdce nožem, který náhle vytasil z pochvy.

Tento skutek a použitý nástroj dostatečně naznačují, že vrah, ač narukoval pod anglickým jménem, nebyl Angličanem, ale jedním z těch cizinců, kteří přijali anglické jméno a kteří v současné mimořádné době byli pod tlakem nutnosti připouštění do loďstva ve značném množství.

HRŮZNOST zločinu a neobyčejná mravní zkaženost zločince jako by byly ještě větší, vezmeme-li v úvahu osobnost oběti: úctyhodný a rozvázný člověk středních let, náležející k té nižší funkční kategorii, k poddůstojníkům, na nichž do tak velké míry spočívá výkonnost válečného loďstva Jeho Veličenstva, jak vědí nejlépe sami urození páni důstojníci. Měl odpovědnou funkci – náročnou i nevděčnou – a vykonával ji s příkladnou věrností, protože byl horlivým vlastencem. Tento případ tak jako mnoho jiných případů dnešní doby, a osoba tohoto nešťastníka symbolicky vyvracejí, je-li zde vůbec třeba vyvracení, zlomyslný výrok připisovaný zesnulému doktorovi Johnsonovi, že vlastenectví je poslední útočiště ničemů.

¹¹ MELVILLE, *c. d.*, s. 95

Zločinec zaplatil za svůj zločin. Okamžité potrestání se projevilo jako blahodárné. Dnes není nic slyšet o tom, že by na palubě lodi Jeho Veličenstva Nepřemožitelná bylo něco v nepořádku.¹²

Tolik tedy v podstatě úředně laděné oznámení z tisku „adresované světu“. Celá novela je, ovšem kromě právě této Melvillem vytvořené fiktivní zprávy, o tom, že to bylo úplně jinak. V postupně gradujícím vyprávění je tak skutečně pozvolna vytvořen zcela odlišný obraz. Podle něj je pak námořník Billy Budd jinou postavou, než jak byl právě vylíčen, což ostatně platí i pro jeho oběť – zbrojmistra Johna Claggarta.

Nejprve se ovšem dovídáme, kterak se vlastně Billy Budd na palubu válečné lodi „Nepřemožitelná“ dostal. Melville o tom píše takto: „Byl násilně naverbován v oblasti kanálu La Manche z anglické obchodní lodi, vracející se domů, do válečného loďstva Jeho Veličenstva, a to na bitevní loď ‚Nepřemožitelná‘, vybavenou sedmdesáti čtyřmi děly, která právě vyplouvala na moře, a jak už se to v oněch úspěšných dnech stávalo, musela z přístavu vyplout s neúplným stavem posádky.“¹³

Billy Budd sám ovšem proti tomu nic nenamítá, od prvních stran knihy je líčen jako čistá a bezelstná povaha nadaná přirozeným darem získávat si příznivce a uklidňovat rozpory. Je přitom ze strany Melvilla jistě záměrnou ironií, že obchodní loď, z níž se Billy dostává na palubu „Nepřemožitelné“, se nazývá „Lidská práva“, a že tak – když věren své bezelstnosti se s touto lodí loučí –, pronáší „A sbohem i vy, Lidská práva!“ Máloco je ostatně asi příhodnější pronést, když se člověk stává členem posádky válečné lodi.

I zde je ale Billy již záhy oceňován nadřizenými důstojníky a oblíben mezi mužstvem. S jedinou – ovšem pro další děj knihy osudovou – výjimkou, jíž je zbrojmistr John Claggart. Právě ten je v novele vylíčen jako přímý protiklad „švarného námořníka“, jak je Billy mezi mužstvem označován. Tedy jako muž, jemuž je cizí přímé jednání, a představuje naopak ve své zahořklé slídivosti protiklad Billyho duchovní i fyzické krásy, k níž je ovšem neodolatelně – podobně jako můra ke světlu – přitahován. Pro Claggarta nesnesitelná dráždivost Billyho vnitřní čistoty jej tak nakonec vede až k tomu, že jej v přítomnosti kapitána lodi Vera falešně obviní z osnování vzpoury.

Kapitán Vere je tedy třetí klíčovou postavou knihy, vylíčený v podstatě jako muž dobrý a spravedlivý, který nepřikládá Claggartovým obviněním váhy a intuitivně si tohoto muže protíví, stejně jako naopak cítí k Billovi zjevné sympatie. A tak i poté, co jej Claggart obviní, jej vyzve ke klidu a k tomu, aby se ospravedlnil. Jenže Billy trpí i určitou vadou řeči, kdy tato neschopnost se bez koktání vyjádřit přichází ke slovu zejména právě tehdy, když je rozrušen. A tak i nyní, kdy je falešným Claggartovým obviněním rozrušen na vůbec nejvyšší možnou míru, se marně pokouší ze sebe dostat slova, až frustrace nad marnou snahou způsobí, že nechá promluvit svou pěst a Claggart po jeho úderu do hlavy mrtev padá k zemi.

Průběhu následného procesu na palubě Nepřemožitelné, kde kapitán Vere vystupuje jako svědek, zároveň ale i navádí (přes náklonnost, kterou k Billovi chová) tříčlenný soud k tomu, aby jej shledal vinným a odsoudil k trestu smrti, se budeme věnovat za chvíli. Zatím však dokončeme tuto stručnou rekapitulaci děje knihy konstatováním, že Billy je skutečně pověšen, když těsně předtím upřímně v přítomnosti shromážděné posádky

¹² MELVILLE, *c. d.*, s. 114–115.

¹³ Tamtéž, s. 13.

blahořečí kapitánu Verovi. Ten sám je po střetu s opět příznačně pojmenovanou francouzskou válečnou lodí „Ateista“ těžce zraněn a následně na pevnině umírá, když před smrtí „mumlá slova, která se jeho ošetřovateli zdála nevysvětlitelná – Billy Budd, Billy Budd“.

Tolik tedy zestručnělý a o mnohé zajímavé vedlejší motivy osekáný děj novely, v níž je ovšem logicky z hlediska „práva a literatury“ klíčový průběh procesu proti „švarnému námořníkovi“, k němuž se proto nyní podrobněji vrátíme. Samotný postoj kapitána Vera se zdá být jasný už krátce po činu – „Sražen a usmrčen andělem božím. Avšak ten anděl musí viset!“ Proč potom kapitán zastává právě tento názor, osvětluje zřejmě Melville o něco dále, když píše: „K tomu nešťastnému skutku, jež jsem právě vyličil, nemohlo dojít v nejnevhodnějším okamžiku. Neboť to bylo velmi brzy po oněch potlačených vzpourách, v době, kdy se od každého anglického námořního velitele vyžadovaly dvě vlastnosti, jež se jen těžko spojují v jedné osobě: uvážlivost a přísnost.“¹⁴

Billy je tedy formálně obžalován a řízení soudu se ujímá první důstojník. Z hlediska dokazování je přítom celá záležitost velmi jednoduchou, protože Claggart byl zabit přímo před očima kapitána Vera a Billy navíc svůj skutek nikterak nepopírá, když říká: „Lituji, že je mrtev. Nechtěl jsem ho zabít. Kdybych se mohl vyjádřit, nebyl bych ho udeřil. Lhal mi však hanebně do očí, a to v přítomnosti mého kapitána, a něco jsem musel říci, a byl jsem schopen to říci jen úderem. Bůh mi pomáhej!“¹⁵

Billy tak má na své straně sympatie všech členů soudu, nicméně kapitán Vere, byť formálně pouze svědek, začíná soudu vlastně dávat instrukce, jak na případ nahlížet, přičemž zdůrazňuje, že právě velmi dobře pochopitelné sympatie k Billovi by soud neměly ovlivnit: „Dovolí na pevnině v kriminálním případě bezúhonný soudce, aby se s ním sešla nějaká něžná příbuzná obviněného, která by se ho snažila dojmout svými slzavými prosbami? Zde je tedy srdce tou soucivící ženou. Srdce je tím, co je v muži ženského, a ač je to tvrdé, zde je musíme vyloučit.“¹⁶

Zároveň přítom nabízí členům soudu i ospravedlnění pro jejich tvrdý přístup: „... vynešeme-li rozsudek, budeme to my sami, kdo bude soudit? Mnohem spíše válečné právo, které bude působit naším prostřednictvím. Za toto právo a jeho tvrdost my odpovědnost neneseme. Naše odpovědnost, k níž jsme se zavázali, je taková, že se tohoto práva budeme držet a že je budeme prosazovat, ať se projeví jakkoliv nemilosrdně.“ Dále se Vere členů soudu řečnický ptá: „Pak mi tedy řekněte jasně – zda ano či ne, zda by v našich funkcích, jež zaujímáme, nemělo osobní svědomí ustoupit svědomí státnímu, formulovanému v zákoníku, podle něhož pouze ze svého úřadu postupujeme?“¹⁷

Na následně vznesenou námitku jednoho z členů soudu, že „Budd však určitě neměl v úmyslu ani vyvolat vzpuru, ani vraždit,“ pak reaguje argumenty o závažnosti aktuální válečné situace a závěrem konstatuje: „Válka se dívá pouze na průčelí, na zevnějšek. A Zákon o vzpourách, dítě války, je po otci. Není závažné, co Budd zamýšlel či nezamýšlel.“ Na návrh, že by Billyho mohli uznat vinným a přeci jen zmírnit trest, konečně reaguje slovy, jež nás nutně upomínají na v úvodu zmíněná a Foucalem formulovaná pravidla vedlejšího účinku a naprosté jistoty, jako podstatných atributů smyslu trestu.

¹⁴ MELVILLE, *c. d.*, s. 83.

¹⁵ Tamtéž, s. 86.

¹⁶ MELVILLE, *c. d.*, s. 92.

¹⁷ Tamtéž.

Vere tedy konkrétně říká: „... i kdyby to pro nás za těchto okolností byla možnost, kterou by právo jasně připouštělo, uvažte následky takové mírnosti. Lidé – čímž mínil posádku lodi – hodně vytuší přirozeným instinktem. Většina z nich je obeznána s našimi námořními zvyklostmi a tradicemi. A jak by to přijali! I kdybyste jim to mohl vysvětlit – což naše oficiální funkce nedovoluje – chybí jim, protože byli dlouho formováni tvrdou kázní, ta intelektuální vnímavost a uvážlivost, na jejichž základě by mohli chápat a rozlišovat. Ne, pro lidi bude pozorovatelný skutek, ať už je s ním seznámíme jakoukoliv formulací, prostou vraždou, kterou budou pokládat za jasný akt vzpoury. Čím se to trestá, vědí. K tomu trestu však nedojde. Proč? budou uvažovat. Znáte přece námořníky. Nepřipomenou si nedávný výbuch u Nore? Ano, oni si uvědomují ty oprávněné obavy – celá Anglie je zasažena panikou. Váš mírný rozsudek budou považovat za zbabělý. Budou si myslet, že jsme se zalekli, že se jich bojíme – že se bojíme uplatnit tvrdost zákona, jednoznačně v tomto okamžiku nutnou, nemá-li dojít k dalším obtížím. Jakou hanbou pro nás by byla taková jejich domněnka a jak hluboce by to ohrozilo udržení kázně! Vidíte tedy, kam stále směřuji, veden zákonem a povinností.“¹⁸

Jak již řečeno, Billy Budd je zejména v důsledku tohoto přesvědčivého apelu kapitána Vera na členy soudu odsouzen k trestu smrti a oběšen. Celou záležitost bychom tak mohli v duchu právě uvedeného možná interpretovat jako vítězství striktní aplikace práva v zájmu udržení řádu na lodi (a šířeji v celé zemi), i když tím jednotlivci zatíží své svědomí a vlastně se i dopustí „zjevné nespravedlnosti“. Billyho čin byl totiž prost jakéhokoliv úmyslu (jednalo se o impulsivní reakci na falešné obvinění, jež nebyl schopen v dané situaci vyvrátit jinak) a možná by šlo hovořit i o tom, že byl spáchán ve stavu nepřičetnosti ve smyslu okolnosti vylučující protiprávnost. Každopádně je vynesení trest zjevně nepřiměřený vzhledem k právě popsanému charakteru celého případu.

A v tomto ohledu se logicky naskytá i otázka, jestli lze opravdu hovořit o tom, že případ dobře dokumentuje přechod od přirozeného práva k právnímu pozitivismu jako dominantní právní teorii 19. století, jak bývá někdy zmiňováno. A stejně tak se mi zdá být zpochybněna i právě vyslovená teze, že se jedná o striktní aplikaci práva. Vždyť ta nevylučuje – a naopak předpokládá – i uvážení všech okolností případu, jež by ve svém výsledku právě zde nutně musely vést k uložení nižšího trestu, ne-li k úplnému zproštění viny. Spíše bych tedy nakonec formuloval závěr, že často uváděný „právní formalismus“ při posouzení tohoto případu slouží pouze jako maska pro zakrytí politických účelů, jímž jsou konkrétně zejména Foucalem výše formulované možné funkce smyslu trestu. Aby se potvrdila představa odstrašujícího a nevyhnutelného dopadu práva, je daný právní řád opuštěn ve prospěch zajištění požadavků aktuálního válečného konfliktu. Nespravedlnost vnějškově zjevného „práva“ jen podtrhuje jeho násilnou podstatu, již na sebe v takových situacích nezřídká záměrně a neskrývaně bere. Smrt Billyho Budda tak vlastně nemá s ideou spravedlivého práva nic společného a je pouhou obětí za udržení z pohledu vládnoucích elit žádoucího řádu ve společnosti.

Závěrem

Právní interpretace novely je samozřejmě dodnes diskutována, když se nezřídká zdůrazňují různá pochybení při projednávání Billyho případu, mezi nimiž vyniká zřejmě nepokryté

¹⁸ MELVILLE, *c. d.*, s. 93–94.

ovlivňování soudu ze strany svědka kapitána Vera.¹⁹ Jindy se zase vyzvedává, že si zde vlastně vina a nevína (personifikované Johnem Claggartem a Billy Buddem) vyměnily místo, jakož i ta zásadní skutečnost, že udělený trest smrti se vlastně Billa nedotknul, neboť jeho klíčovým rozměrem není smrt, ale strach z ní, který ale Bill podle Melvillova popisuje vůbec neprožil, když navíc se zřejmě smrt dostavila „přirozenou cestou“ těsně před oběšením, neboť Billyho tělo následně nevykázalo žádné známky křeče, jež jinak tento způsob výkonu trestu smrti nevyhnutelně doprovází.

Právě uvedeným se pak již dostáváme i k možné náboženské rovině výkladu, jež spočívá v tom, že tři rozhodující postavy příběhu mají vlastně ztělesňovat Boha Otce (kapitán Vere), jenž přičiněním ďábla (John Claggart) musí obětovat svého milovaného Syna – Beránka (Billy Budd). Podobně by pak šlo hovořit i o Abrahámově oběti Izáka, jež však tentokrát byla na rozdíl od biblické předlohy dokonána.²⁰

Z právního hlediska bychom potom zase mohli zmínit určité podobnosti mezi postavením kapitána Vera tolik vzývajícího význam práva pro udržení sociálního řádu a vladaře Théb Kreonta v Sofoklově *Antigoně*. Na jiný způsob – tentokrát ovšem se šťastným rozuzlením – lze uvést jistou příbuznost situace Billy Budda s hlavní postavou Kleistovy hry *Princ Bedřich Homburský*. A takových podobností bychom mohli najít více, když velmi zajímavou analogii vede i Robert M. Cover ve své knize „*Justice Accused*“.

Ten se tak již ve své předmluvě cíleně odvolává právě na Melvillovu novelu, když postavení kapitána Vera přirovnává k pozici některých soudců, kteří museli v americké historii soudit případy s problematikou otroctví. Zejména pak v této souvislosti vyzvedává osobnost Melvillova tchána a předsedy Nejvyššího soudu Massachusetts, který byl rozhodným oponentem otroctví, přesto se však v případě uprchlého otroka Thomase Simse rozhodl přes nátlak abolicionistů tohoto z otroctví nepropustit. I zde tak nepochybně můžeme právem spatřovat spor mezi vědomím povinnosti a vlastním přesvědčením či – jak to přímo formuloval kapitán Vere – spor mezi „svědomím státním a svědomím osobním“.²¹

Každopádně však nade všechny možné interpretace je nutno vyzvednout čtenářský požitek, který dílo dodnes poskytuje. Jak to ostatně také vyjádřil jeden ze současných největších znalců historie amerického románu Malcolm Bradbury: „Melvillova pozdní novela *Billy Budd* přesvědčivě dokládá, že si až do konce života udržel své schopnosti jako autor narativní prózy. Zde nevinost koktá a zlo hovoří nahlas, prostý svět 18. století musí ustoupit bitevní lodi století následujícího a adamitský Billy umírá na ráhnu a stoický přítom potvrzuje převahu státního řádu a nehumánních zákonů společnosti.“²²

¹⁹ Viz polemika Posnera s Weisbergem In: POSNER, R. A. *Law and Literature. A misunderstood Relation*. Cambridge: Harvard University Press, 1994, s. 134–135.

²⁰ SCHMIDHÄUSER, E. *Verbrechen und Strafe*. Mnichov: C. H. Beck, 1995, s. 147–150.

²¹ COVER, R. M. *Justice Accused*. New Haven: Yale University Press, 1975, s. 2–6.

²² BRADBURY – RULAND, c. d., s. 158.